

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
X

NeŖir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
X

İstanbul-1990

Evangelia Balta, *L'Eubée à la fin du XVe siècle. Economie et Population, Les registres de l'année 1474*, Athènes, 1989, Society of Eubean Studies, 448 s. metin : 200 + Tapu-tahrir defterleri çeviri yazıları : 201-307 + Tapu-tahrir defterleri Fransızca çevirileri : 309-348 + Tıpkıbasım : 351-431 + Yunanca özet : 441-445 + 1 harita.

Osmanlı Arşivlerinin en önemli belgelerinden olan tapu-tahrir defterlerinin sosyal, ekonomik ve demografik tarih araştırmaları açısından ne kadar zengin malzemeyi içerdiği bugün artık çok iyi bilinmektedir. Bu defterlere başvurmadan artık Osmanlı tarihinin yazılamayacağı da bir gerçektir. Söz konusu defterler yalnız Türkiye sınırları içinde bulunan yörelerin değil, geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturan devletlerin tarihine de ışık tutmakta ve katkıda bulunmaktadır. Bu kaynaklardan yola çıkılarak yapılan bölgesel araştırmalar yanında defterlerin bütün olarak yayınlanması da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda şimdiye kadar yapılan çalışmalarda değişik yöntemlerin uygulandığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda E. Balta'nın Ağriboz adasının biri *mufassal*, biri *icmal* olmak üzere 1474 (878) tarihli defterlerini esas alarak yaptığı inceleme ilgi çekici bir örnek olarak karşımıza çıkmakta ve bu tür çalışmalara yeni bir halka eklemektedir. E. Balta'nın incelediği iki tahrir defteri İstanbul Atatürk (Belediye) kütüphanesinde (MCO 73) bulunmakta, ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki değişik defterlerin de kullanıldığı görülmektedir. Ağriboz adasına ait söz konusu iki defter, Cafer ve İbri Hoca tarafından düzenlenmiştir ve adanın fetihden sonra yapılan ilk sayım sonuçlarını kapsamaktadır.

Bilindiği gibi Ağriboz'un fethi Fatih'in Akdeniz politikasının daha doğrusu Osmanlı-Venedik çatışmasının aşamalarından biridir. Ada, bu savaş sırasında çetin bir kuşatmadan sonra 12 Temmuz 1470 (13 Muharrem 875) tarihinde kalesinin düşmesi, Kızılhisar Burgusu denilen hisar ile diğer yerlerin ele geçirilmesiyle Osmanlı yönetimi altına girdi¹. Sonradan kaptanpaşaya bağlı Ce-

1 Kemalpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (yay. Şerafettin Turan), Ankara, 1954, 302-310; Ahmet Ateş, «Ma'nevî ve Ağriboz Fetihnemesi»,

zayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin² bir parçasını oluşturan Ağrıboz, 1836 yılına kadar Osmanlı egemenliği altında kalmış ve bu tarihte Yunanistan'a bağlanmıştır. 1474 sayımını, Osmanlı yönetiminin burada kurulmasının bir sonucu olarak³ ele almak gerekir.

1474 sayımı sonuçlarına göre Ağrıboz adası nefis-i Ağrıboz (Halkis)'dan başka dokuz yönetim biriminden oluşuyordu. Bunlardan sekizinin karşısında «nahiye», birinin karşısında ise «vilâyet» terimi bulunmaktadır. Ağrıboz kalesinden başka Vasya'nın da kalesinin bulunduğu işaret edilmiştir. Adadaki toplam köy sayısı 122'dir. Mezraa sayısının bir hayli kabarık oluşu dikkati çekmektedir. Toplam hane sayısı 4.191, bive yani Hıristiyan dul kadın sayısı 315'dir. Adanın bu tarihteki geliri 403.345 akçayı buluyordu, bunun 186.079 akçası sancakbeyine tahsis edilmişti. Sancakbeyinin savaş sırasında götüreceği cebelü ve çadır sayısı bunların türleri (hazine, günlük, tenketür, oda, kilar, abriz vb.)⁴ konusunda icmal defterinin sonunda bir açıklama yer almaktadır (s. 226).

E. Balta, bu icmal ve mufassal defterinden yola çıkarak XV. yüzyılın son çeyreğinde Ağrıboz adasının ekonomik durumunu, vergi düzenini, nüfus yapısını incelemekte ve defterde yer alan sayıları en ayrıntılı biçimde değerlendirmekte, ayrıca tablolar halinde özetlemektedir. Bundan başka her iki defter metni Latin harflerine çevrilmiş, buna Fransızca çevirileri ve tıpkıbasımları da eklenmiştir. Böylece çeviri yazıyla asıl metni karşılaştırma olanağı bulunmaktadır.

Yazar, defter verilerini ekonomi ve vergilendirme (1-112), alan ve nüfus (113-142) olmak üzere iki ana bölümde ele alıp iş-

Fatih ve İstanbul, I, 3-6 (1935-54), 281-299; A.S.E, «Zeyl, Ağrıboz Fethine Ait İki Vesika», *göst. yer.*, 300-313; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1956, II, 28-29; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, İstanbul, 1971, 202-205.

2 Ayni Ali Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, İstanbul, 1280, 20.

3 Haliil İnalçık, «Ottoman Methods of conquest», *Studia Islamica*, II (1954), 109-112.

4 Bu terimler için bk. N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman (début XVe - début XVIIe siècle)*, Wiesbaden, 1980, 89-93.

lemektedir. İlk sayfalarda, adadaki Osmanlı vergi düzenine ilişkin açıklayıcı bilgiler verilmiş, sonra tahıl üretimi üzerinde durulmuştur. Ağrıboz'da buğday ve arpa üretimi önemli bir yer tutuyor ve bu ürünlerin tarımı adanın her tarafına yayılmış bulunuyordu. E. Balta'nın yaptığı hesaplama göre adadaki buğday üretimi % 51.03, arpa üretimi ise % 48.97 oranında temsil ediliyordu. Bu ürünlerin vergilendirilmesine esas olan ölçü ise *hıml* (yük)⁵ ile ifade edilmektedir. 1569 (977) tarihli Ağrıboz kanunnamesine göre⁶ «*Nefs-i Ağrıboz'da ve Ağrıboz ceziresinde müstamel olan buğday ve arpa yükü İstanbul kilesiyle⁷ sekiz kile*» idi. Bu tarihlerde adada bağcılığın da önemli bir gelişme gösterdiği gözden kaçmamaktadır. Öyle ki bağcılıkla uğraşan köyler, diğerlerinden üç kat fazla bir nüfusu barındırıyordu. Adada ayrıca endüstri bitkilerinin tarımı da yapılmaktaydı. 25 köyde keten, 76 köyde de pamuk üretiliyordu. Ağrıboz, XVI. yüzyıl Mühimme Defterleri kayıtlarından anlaşıldığına göre, önemli bir dokuma üretim merkezi haline gelmişti. Bu ekonomik etkinliklerin yanında arıcılık, hayvancılık, sebze ve meyveciliğin de belirli bir yer tuttuğunu işaret etmek gerekir. E. Balta, esas olarak tarımsal bir ekonomiye dayalı olan adada, yer değiştiren mevsimlik işçilerin varlığına da değinmekte ve buna bağlı olarak belirli ölçüde pazara dönük bir ekonominin işlerliğine de dikkatimizi çekmektedir.

E. Balta, adanın nüfusunu incelerken sadece 1474 sayımıyla yetinmemiş ve 1506, 1521-22 tarihlerine ait iki defterin verilerini de göz önüne almıştır. XV-XVI. yüzyıllarda bütün Akdeniz ülkelerinde⁸ ve Osmanlı İmparatorluğu'nda⁹ olduğu gibi Ağrıboz ada-

5 Halil İnalcık, «Introduction to Ottoman Metrology», *Turcica*, XV (1983), 311-348; aynı yazar, «Yük (hıml) in Ottoman silk trade, mining and agriculture», *Turcica*, XVI (1984), 131-156.

6 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları*, I. Kanunlar, İstanbul, 1943, 341.

7 İstanbul kilesi 20 okka yani 25.656 kg. idi. Bk. W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955, 41-42.

8 Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, I, 361-383.

9 Ömer Lütfi Barkan, «Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi», *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), 1-26; aynı yazar, «Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et

sında da nüfusun arttığı görülmekte ve buna bağlı olarak vergi gelirlerindeki artış kendini açıkça göstermektedir. Ancak bu artış, ekim alanlarını daraltmakta, bu da üretimi olumsuz yönde etkilemektedir. E. Balta, nüfus artışı ve üretim arasındaki bağlantıyı oldukça ayrıntılı tablolar halinde ortaya koymuştur.

Tarihî coğrafya açısından tapu-tahrir defterlerinin önemini vurgulayan E. Balta, bu kaynakların adanın yerleşim tarihine önemli bir ışık tuttuğunu da belirtmektedir. 1474 sayımı, Venedik yönetiminden Osmanlı egemenliğine geçiş sürecindeki durumu yansıtması açısından oldukça değerli malzemeyi barındırmaktadır. Hattâ 1474 tarihli mufassal ve icmal defteri yer adları açısından sonradan düzenlenen defterlerden daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. E. Balta, adanın Yunanistan'a katılmasından sonra, 1837 yılında yapılan sayımın sonuçlarını da geriye doğru götürmek suretiyle Ağriboz'daki yerleşim alanlarının sürekliliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Böyle bir yöntemin, Konya ve çevresindeki yerleşim sürecini inceleyen W. Dieter Hütteroth¹⁰ tarafından da uygulandığını belirtmekle yetiniyoruz. Öte yandan bu bağlamda ahalisi dağılan köylerin ayrı bir başlık altında incelendiği görülmektedir. Genellikle nüfus ve vergi geliri az olan köylerin dağılmaya daha elverişli olduğu dikkati çekmekte ve daha 1474 tarihinde görülen mezraa bolluğu da adada sürekli bir yer değiştirmenin varlığına işaret etmektedir.

Adanın bu ilk sayımı sırasında Türk yerleşim ve nüfusu bakımından kabarık olmadığı anlaşılmaktadır. Sipahilerin adları da belirtilmemiştir. Mufassal deftere göre nefis-i Ağriboz'da bir «*Cemaat-i Müslüman*» yaşıyordu. Adları yanında bulunan Yenişehir, Engüri, Karamanî, Bergamaî sıfatları; bu müslümanların fetihden sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinden «*sürülüp*»¹¹ adaya yerleştirildiklerini ortaya koymaktadır.

XVIe siècle», *Journal of Economic and Social History of the Orient* (JESHO), I (1957), 9-36.

10 *Landliche Siedlungen im südlichen Inneranatolien in den letzten vierhundert Jahren*, Göttingen, 1968, 102-108.

11 Ömer Lütfi Barkan, «Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler», *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 1-4 (1949-50), 524-261; XIII, 1-4 (1951-52), 56-78.

Sonuç olarak E. Balta'nın bu incelemesi, tapu-tahrir defterlerinin yeni bir yaklaşımla yayınlanması açısından başarılı bir çalışma örneği olarak görülmekte ve Mehmet Ali Kılıçbay'ın deyişiyle¹² Osmanlı tarihçiliğine önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Zeki Arıkan

Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (Çev. Yaşar Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 885, Tercüme Eserler Dizisi, 62, Ankara, 1987, 427 s. - 2 harita.

1526 yılında Macar kiralığının yıkılıp, Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında doğrudan doğruya askerî ve siyasi ilişkiler başlamıştır. Buna bağlı olarak ister resmî yoldan olsun ister kendi isteğiyle olsun birçok Alman gezgini Türkiye'ye gelmiştir. Bunların bıraktıkları mektup, rapor, anı ve gezi yazılarının büyük bir değer taşıdığına şüphe yoktur. XVI. yüzyıl ortalarında Türkiye'ye gelen Hans Dernschwam (1494-1568)'ın günlük biçiminde kaleme aldığı gezi yazıları büyük bir değer taşımaktadır. Onun bu seyahatnamesi uzun süre Függer ailesinin arşivinde yazma olarak kalmış, ancak 1923 yılında ünlü Türkolog Franz Babinger tarafından açıklayıcı notlarla yayımlanmıştır¹. Öteden beri her fırsatta Türk tarih ve kültürü açısından önemine işaret edilen² bu seyahatnameden bazı parçalar Türkçeye çevrilmiş³ ancak bütün halinde dilimize kazandırılması için uzun süre bekle-

12 *Tarih ve Toplum*, 73 (1990), 439-440.

1 Hans Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)*, yay. Franz Babinger, München-Leipzig, 1923.

2 Yaşar Önen, «On altıncı yüzyıl Alman seyahatnamelerinde Türkiye», *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, I, 4 (1969), 14-17; Semavi Eyice, «Ankara'nın eski bir resmi», *Atatürk Konferansları*, c. IV'ten ayrışım, Ankara, 1972, 69-70; Nejat Göyünç, «Salomon Schweigger ve seyahatnamesi», *Tarih Dergisi*, 17-18 (1963), 121. Semavi Eyice, «Avrupalı bir ressamın gözüyle Kanunî Sultan Süleyman», *Kanunî Armağanı*, Ankara, 1970, 131-133.

3 İlber Ortaylı, «Bazı XVI. yüzyıl Alman seyahatnamelerindeki Türkiye şehir ve köylerine ait bilgiler üzerine», *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVII, 4 (1976), 135-159; aynı yazar, «XVI. yüzyıl Alman seyahatnamelerinde Türkiye», *Tarih ve Toplum*, 2 (1984), 26-32.